

Մկրտչյան Գարիկ (Հայաստանի Հանրապետություն,
ԳԱԱ Հր. Աճառյանի
անվան լեզվի ինստիտուտ)

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԾԱԳՄԱՆ ՂԱՓԱՆՑՑԱՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայերենի ծագման մասին գիտությանը հայտնի չորս տեսություն կա մինչ այժմ: Այդ տեսություններից մեկի հեղինակն անվանի հայագետ, հնագույն լեզուների տեսաբան Գրիգոր Ղափանցյանն է: Նրա տեսությունը կրում է Ն. Մառի, Մարքսի և Էնգելսի համայնավարական գաղափարաբանության սուբյեկտիվ կնիքը: Չնայած նրան, որ ստեղծագործական կյանքի վերջին փուլում Գ. Ղափանցյանը հանդես է գալիս հայերենի ծագման մատյան հիմնադրույթների քննադատությամբ, հայագիտության մեջ ընդունված է հայերենի ծագման հակահնդեվրոպաբանական տեսությունն անվանել որպես «Հայերենի ծագման ղափանցյանական կամ մատյան տեսություն»:

Մեծավաստակ հայագետ Գրիգոր Ղափանցյանի գիտական հետազոտությունները նվիրված են հայ ժողովրդի, նրա լեզվի և մշակույթի ձևավորման, զարգացման տարբեր խնդիրներին: Նրա՝ տքնաջան պրպտումներով ստեղծված ուսումնասիրություններում են ձևավորվել հայերենի ծագման ու առաջացման Գ. Ղափանցյանի հայեցակետերը: Այդ հարցադրումները ժամանակի ընթացքում մերժվել են, քանի որ եղել են սուբյեկտիվ, կրել են 20-րդ դարի սկզբի լեզվաբաղադրականության ազդու դրոշմը: Այդուհանդերձ, Գ. Ղափանցյանի հայագիտական և լեզվաբանական ուսումնասիրությունները, որոնք հիմնականում լույս են տեսնում 1925 թվականից սկսած, միշտ գտնվել են հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում: Գ. Ղափանցյանի կարևորագույն աշխատություններն են՝ «Հնդեվրոպական ետնալեզվային բաղաձայնները հայերենում» (դիպլոմային աշխատանք, 1913), «Chetto-Armeniaca» (1931), «Ընդհանուր լեզվաբանություն» (1939), «Ուրարտուի պատմություն» (1940), «Խեթական աստվածները հայերի մոտ» (1940), «Հին Հայաստանի տեղանունների պատմա-լեզվաբանական նշանակությունը» (1940), «Արա Գեղեցիկի պաշտամունքը» (1944), «Հայոց լեզվի ծագման հարցի շուրջ» (1946), «Հայասան՝ հայերի բնօրրան» (1947), «Պատմա-լեզվաբանական աշխատություններ» (1956, հատոր 1) և այլն:

Գ. Ղափանցյանը, լինելով 20-րդ դարի հնագույն մեռած և կենդանի լեզուների առաջատար տեսաբաններից, նպատակ է հետապնդում տալ հայերենի ծագումը՝ լեզվական առնչություններ գտնելով հայերենի և նրան ազգա-

կից ու ոչ ազգակից բազմաթիվ արևելյան, եվրոպական լեզուների միջև: Այս առումով կարևոր են նրա հայերենի և խուռիտերենի, հայերենի և լազո-մեգրելական լեզուների, հայերենի ու բալայերենի, հայերենի և ասսուրա-բաբելական լեզուների ընդհանրություններին ու տարբերություններին նվիրված հետազոտությունները: Կարևոր են նաև խեթերենի և ուրարտերենի մասին նրա դիտարկումները: Գ. Ղափանցյանն իր աշխատություններում փորձում է ցույց տալ, որ փոքրասիական հնագույն և մեռած լեզուները բոլորովին անհետ չեն կորել, այլ իրենց մասնաբաժինն ունեն հայերենի կազմավորման ու ձևավորման գործում: Այս առումով կարևոր է «Chetto-Armeniaca» (1931թ.) աշխատությունը, որում հեղինակը քննում է խեթական և հայկական լեզվական ընդհանրությունների հարցը:

Գ. Ղափանցյանի՝ հայերենի ծագման վերաբերյալ տեսությունը, ըստ ամենայնի, բխում է հայ ժողովրդի ծագման ու կազմավորման, նրա էթնոգենեզի ու էթնոլեկտի առանձին հարցերի պարզաբանումից: Ժխտելով հայերենի ծագման հնդեվրոպական բնույթը, իսկ հնդեվրոպական լեզվաբանությունը համարելով «բուրժուական գիտություն և կապիտալիզմի ստեղծագործություն»¹, իր գրեթե բոլոր աշխատություններում Գ. Ղափանցյանը որդեգրել է Ստալինի՝ լեզուների ծագման տեսությունները և սկզբունքները: Գ. Ղափանցյանն իր տեսության հիմքում կարևորում է, որ տարբեր լեզվական որակների համատեղ գոյակցումը տալիս է մի նոր լեզվական որակ, իսկ հայերենն այս առումով «կլասիկ մի օրինակ է դիալեկտիկական զարգացման օրենքների դրսևորման մեջ»²:

Գ. Ղափանցյանի տեսությունը ներկայանում է Ն. Մառի՝ լեզուների ծագման տեսության հիմնադրությունների մասնակի կամ լրիվ ընդունմամբ և մերժմամբ: Գ. Ղափանցյանը, հետևելով Ն. Մառին, լեզուների ծագման համար առաջ է քաշում լեզուների խաչավորման տեսությունը. «Սկզբնական տնտեսավարական համայնքների և կլանների միավորվելու հետևանքով առաջ է գալիս և մեր այժմյան իմաստով «լեզուն», որի այդ կերպ կազմավորումը, սակայն, գլուխ է գալիս միայն այսպես կոչված «խաչավորման» միջոցով: «Նախալեզուները» (“пра-языки”) այդ հետագա պատմական շրջանի նվաճումն է, որոնց թվում և հնդեվրոպականը»³: Գ. Ղափանցյանի աշխարհայեցողությամբ՝ լեզվաբանության մեջ այդ «խաչավորումը» ներկայանում է որպես տարբեր

¹ Գ. Ղափանցյան, *Լեզվի ու նրա դիալեկտիկական զարգացման շուրջը*, Նոր ուղի, 1931, համար 5, էջ 107:

² Գ. Ղափանցյան, *Լեզվի ու նրա դիալեկտիկական զարգացման շուրջը*, Նոր ուղի, 1931, համար 5, էջ 117-118:

³ Գ. Ղափանցյան, *Հաբեթական լեզվաբանությունը և տեսությունը*, Երևան, 1926թ., էջ 9-10:

լեզվական համակարգերի պատկանող երկու միավորների ձուլում՝ կոնտամինացիա⁴: Ն. Մառի տեսությունը ենթադրում էր, որ աշխարհի բոլոր լեզուները մեզ հասել են տարաբնույթ խաչավորումներով՝ «Երկոսասյական խաչավորման («հիբրիդիզացիայի») տիպ հանդիսանում է, օրինակ, հայերենը, իբրև հնդեվրոպական և հաբեթական տարբեր ընտանիքներին պատկանող երկու միավորների ձուլում, կամ տաբասարանական լեզուն, իբրև հաբեթական և սյուրկական լեզուների խառնուրդ...»⁵:

Գ. Ղափանցյանը հայերենը համարում է խառնածին լեզու՝ թյուր համարելով հնդեվրոպաբանական հայագետների՝ գիտական լայն շրջանառության մեջ դրված հայերենի ծագման հիմնավորումները: «Հայա-Արմենական լեզուախմբի ազգակցական բովանդակությունը» աշխատության մեջ գրել է. «...համեմատական լեզուաբանութեան տեսութեամբ մեր «հայա-արմենական» լեզուները հանդիսանում են տարբեր և մինչև անգամ հակապատկեր լեզուական սիստեմների և տարրերի մի գանգվածք, այդու ներկայացնելով մի տիպիկ «խառն լեզու» (Mischsprache): Իսկ մեր այդ լեզուների հիմնական բաղկադրիչ մասերն են կազմել հնդկա-եւրոպական (կամ աւելի ուղիղն՝ արիո-եւրոպական) և յաբեթական լեզուական ընտանիքների) կադապարուած որոշ ձևեր, որոնք իրենց հարկադրաբար ներկայակցուելով և ձուլուելով առաջ են բերել այդ «խառն լեզու»: Պատմութիւնն ևս իրեն հերթին գալիս է հաստատում մեր լեզուների «խառնակութիւնը», թէև շեղ կերպով, ընդունելով a priori, որ հայ ազգի կազմակերպման պատմական պրոցեսը (հնդկա-եւրոպական և յաբեթական ցեղերից) անդրադարձած պետք է լինի և այդ ազգի լեզուի վրա»⁶:

Գ. Ղափանցյանը գտնում է, որ դասական հայերենում քիչ են «հաբեթական»^{*} լեզվի ձևաբանական օրինաչափությունները, իսկ հայերենի բարբառներում դրանք շատ են՝ «...որ մեր լեզուների սկզբնական խմորման և ձևավորման կազմիչներն են եղել հնդկա-եւրոպական և յաբեթական լեզուների որոշ

⁴ Գ. Ղափանցյան, Հաբեթական լեզվաբանությունը և տեսությունը, Երևան, 1926թ., էջ 18:

⁵ Գ. Ղափանցյան, Հաբեթական լեզվաբանությունը և տեսությունը, Երևան, 1926թ., էջ 18:

⁶ Գ. Ղափանցյան, *Հայա-Արմենական լեզուախմբի ազգակցական բովանդակությունը*, Ս. Էջմիածին, 1917թ., Արտատպութիւն «Արարատ» ամսագրի 1917թ. համար 2-3-ից, էջ 5:

^{*} Գ. Ղափանցյանը, արժևորելով Ն. Մառի տեսությունը, նշում է, որ հաբեթական ռասան, որպես մշակութային օջախ, հայտնի է «միջերկրածովական կուլտուրա» անվանումով: Ըստ հնագիտական, պատմագիտական, ազգաբանական ոլորտների ներկայացուցիչների կատարած կենցաղային, հոգևոր, նյութական վերլուծությունների՝ հարավային Եվրոպայի և Առաջավոր Ասիայի որոշ շրջաններում հնագետները երևան են հանել ոչ սեմական, ոչ էլ հնդեվրոպական մի ցեղի ներկայությունը («երրորդ էթնիկական տարր») (Գ. Ղափանցյան, Հաբեթական լեզվաբանությունը և տեսությունը, Երևան, 1926թ., էջ 6): Այս տարը, ըստ նրա, կա Փոքր Ասիայում, Առաջավոր Ասիայում, Միջերկրական ծովի կղզիների վրա, ինչպես նաև Բալկանյան և Ապենինյան թերակղզիների վրա, նաև Եվրոպայի արևմուտքում՝ Պիրենյան թերակղզում, նաև Ռուսաստանի հարավում, Պոնտոսի ափերին:

պատմաձևերը, և որ մեր լեզուները, հետևապես, հայտ են եկել որպես «խառն լեզուներ», անկախ նրանից թե որ տարրն է զօրեղ իւրաքանչիւրի մեջ՝ հնդկա- եւրոպականը և թէ յաբեթականը....»⁷:

Ըստ Գ. Ղափանցյանի՝ հայերենում ոչ հնդեվրոպական տարրերը՝ փոխառությունները և ազդեցությունները, անհամեմատ շատ են: Հայերենում կա և՛ հնդեվրոպական շերտ, և՛ ոչ հնդեվրոպական շերտ, հետևաբար՝ հայերենը խառնածին լեզուն է՝ «Արիո-հաբեթական»՝ հնդեվրոպական և տեղական, ասիանիկ տարրերով ներկայացող լեզու: «Ես իմ “Хайаса-колыбель армян”, ինչպես և “К происхождению армянского языка” աշխատություններում հայերի էթնիկական և լեզվական գոյացման սուբստրատը ես համարել եմ Հայասա մեծ պետության ժողովուրդը (կամ ցեղախումբը), որ ապրում էր Եփրատի վերին հոսանքի շրջանում՝ մոտավորապես Էրզրումից մինչև Սվազ, և նրա լեզուն: Այդ լեզուն նման է եղել ասիանիկ (հին փոքրասիական) լեզուներին, թեպետ նրա հիմնական կորիզը հետագայում հարստացել է հնդեվրոպական, վրացական, խուռիտական (արմինական)-ուրարտական և այլ լեզուների բառային կազմի հաշվին: Երբ այդ լեզուն տարածվում է Ուրարտուի տերիտորիայի վրա, նա հաղթահարում է տեղական լեզուներն ու նրանց բարբառները: Այս երկարատև պրոցեսների հետևանքով ձևավորվում են ինչպես այդ հայասական (հայկական) լեզուն, այնպես էլ նրա բարբառները: Գրավոր կերպով 5-րդ դարում հենց այդ հայկական (նախկին հայասայի) լեզուն է, որ մնացել է հետագա «գրաբար» անվան տակ»⁸:

Գ. Ղափանցյանի մոտեցումները հիմնված են Պ. Կրեչմերի՝ ասիանիկ լեզուների մասին տեսության վրա⁹: Գ. Ղափանցյանը հայերենը համարում էր ծագմամբ փոքրասիական կամ ասիանիկ լեզու՝ հիմք ընդունելով խեթական, ուրարտական, խուռիտական և այլ փոքրասիական կամ ասիանիկ լեզուների*

⁷ Գ. Ղափանցյան, *Հայա-Արմենական լեզուախմբի ազգակցական բովանդակությունը*, Ս. Էջմիածին, 1917թ., Արտատպութիւն «Արարատ» ամսագրի 1917թ. համար 2-3-ից, էջ 8:

⁸ Գ. Ղափանցյան, *Ստալինյան ուսմունքը լեզվի մասին և հայագիտության մի քանի խնդիրներ*, առանձնատիպ «Լեզվաբանական և հայագիտական հետազոտությունների» հատոր առաջինից, 1951թ., էջ 13-14:

⁹ Տե՛ս Լ. Հովսեփյան, *Սովետահայ լեզվաբանությունը 60 տարում*, Երևան, 1982, էջ 40:

* Ասիանիկ կամ հին փոքրասիական լեզուները գոյություն են ունեցել Փոքր Ասիայում՝ Ք. ա. 2-3 հազարամյակներում: Այդպիսի համարում ունեցող լեզուներն ութն են՝ խուռիտական (սուբարական, միտանական), ուրարտական (խալդական), հիերոգլիֆ խեթական, մասամբ բևեռագիր խեթական (նշանակալից չափով հնդեվրոպականացած), նախախեթական (պրոտոխեթական), Փոքր Ասիայի հարավային մասի լուվիական, լիկիական, լիդիական լեզուները: Գիտության մեջ հնչել են կարծիքներ, որ ասիանիկ լեզուների թվին է պատկանում նաև էտրուսկերենը: 19-րդ դարի կեսերին մի շարք գիտնականներ որոշակիորեն խոսել են փոքրասիական հին լեզուների մասին և կարծիք հայտնել, որ այդ լեզուները ազգակից են հայերենին: Այդ գիտնականներից են՝ Ռ. Գոշեն, Լասսեն, Բլաուն, Ք. Պատկանյանը և ուրիշներ:

ու հայերենի մեջ եղած լեզվական ընդհանրությունները: Իր այս տեսակետը հիմնավորում էր հայերենում եղած բազմաթիվ բնիկ բառերի գոյությամբ, որոնք ունեին հետևյալ իմաստաթեմատիկ խմբերը՝ արտադրության միջոցներ, մետաղներ, կահ-կարասի, ջուլհակություն և կարելու արհեստ, անասնապահություն, գյուղատնտեսություն, որսորդություն, ընտանեկան և ազգակցական հարաբերություններ և այլն: Փոքրասիական (ասիանիկ) լեզուների հետ հայերենի լեզվական բազմաթիվ ընդհանրություններ ունենալը, ըստ Գ. Ղափանցյանի, չի կարելի փոխառություններ կամ ազդեցություններ համարել հայերենում:

Հայերենի ծագման Գ. Ղափանցյանի այս տեսակետը երբևէ գիտական լայն շրջանառության մեջ չի դրվել, քանի որ հայերենի քերականական կառուցվածքի և բառային հիմնական ֆոնդի հնդեվրոպական բնույթը դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսերից հաստատված էր բազմաթիվ անհերքելի, հիմնավոր լեզվական փաստերով*: Գ. Ղափանցյանը երբեք չի ժխտել հայերենում հնդեվրոպական շերտը, սակայն շրջանառության մեջ է դրել այն տեսակետը, որ հայերենում գերիշխողը կամ հիմնաշերտը փոքրասիականն է, նրա տերմինավորմամբ՝ ասիանիկը: Գ. Ղափանցյանը հայերենը համարում է երկու լեզվական միավորների համաձուլումից ձևավորված լեզու, որտեղ կա հնդեվրոպական և հաբեթական նստվածք: Մեջբերենք մեծ հայագետի հետևյալ դիտարկումները՝ «Մեր լեզուների հնդկա-եվրոպական շերտի «գենոլոգիան» պարզորոշ է. հայկական լեզուախումբը պատկանում է հնդկա-եվրոպական նախալեզուի արևելյան բարբառներին («satam») կան «s» բարբառներին...»¹⁰, կամ՝ «Հաւանորեն մեր այդ լեզուախումբը (նկատի ունի հնդեվրոպական տարրերը) փռուզիականի և թերևս թրակիականի հետ կազմելիս են եղել մի խմբակցություն, իբրև այդ արևելյան բարբառաձյուղի մի ստորաբաժանում, բայց դրա համար ձեռքի տակ չունենք անհրաժեշտ տուեալները»¹¹:

* Հայերենի հնդեվրոպական բնույթի և հայերենի ծագման հարցերին վերաբերող այլ հարցերի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Հ. Աճառյան** «Հայոց լեզվի պատմություն» (հատոր 1, Ե. 1940), **Մ. Մինասեան** «Ծագումն ու նկարագիր հայ ազգին» (Առաջին մաս, Ֆրեզնո, 1922), **Գ. Զահուկյան** «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան» (Ե., 1987), **Ռ. Իշխանյան** «Հայ ժողովրդի ծագման ու հնագույն պատմության հարցեր» (Ե., 1988), **Դեյվիդ Մարշալ Լանգ**, **Քրիստոֆեր Ջեյմս Ուոքլըր** «Հայերը» (Ե., 1992), **Յ. Գաբրիելյան** «Հայերի և հայերենի ծագման խնդիրներն ըստ լեզվաբանական և գենետիկական տվյալների» (Բանբեր Երևանի համալսարանի, Հայագիտություն, 2017, N 1 (22), էջ 3-13):

¹⁰ **Գ. Ղափանցյան**, *Հայա-Արմենական լեզուախմբի ազգակցական բովանդակությունը*, Ս. Էջմիածին, 1917թ., Արտատպություն «Արարատ» ամսագրի 1917թ. համար 2-3-ից, էջ 13:

¹¹ **Գ. Ղափանցյան**, *Հայա-Արմենական լեզուախմբի ազգակցական բովանդակությունը*, Ս. Էջմիածին, 1917թ., Արտատպություն «Արարատ» ամսագրի 1917թ. համար 2-3-ից, էջ 14:

Լեզուների ծագման խաչավորման տեսությունը հիմնավորելու համար Գ. Ղափանցյանը տարբեր վարկածներ է առաջ բերում: Տարբեր ծագում ունեցող ազգերի միախառնման մասին գրում է. «....միգրացիան իր գաղթերով ու տեղաշարժերով, կարելի է ասել՝ սովորական էր ժողովուրդների նախնին վիճակում, երբ նրանք դեռ ապրում էին տոհմական-ցեղային ձևերով և ապրուստի համար, ինչպես և ճնշման տակ ստիպված էին տեղափոխվել հեռավոր տեղերից....»¹²: Այս պարագայում նա հայ ազգի և հայկական լեզուների տարածման օրրանը համարում է պատմական Հայաստանի հարավային մասը, ավելի ստույգ՝ հարավ-արևմուտքը. «...նախքան «պատմական» հայ ազգի կազմուելը այդ տեղում ապրել են զանազան հաբեթական ցեղեր (ոչ «արամեական», այսինքն՝ սեմական, ինչպես անուանում է Ադոնցը)՝ ազգակից, ըստ պրոֆ. Մառի, սեմական ժողովուրդների հետ, երրորդ՝ որ եկվոր «փռուզիական հայերի» և այդ տեղացիների ձուլուելուց է առաջացել պատմական հայ ազգը (այդ էթնիկայի երկվությունը մասամբ երևան է հանվում և զանգաչափությամբ) և չորրորդ՝ այդ ազգի լեզուն (կամ լեզուները) գոյացել է երկու լեզուական սիստեմների և տարրերի հարկադրաբար բաղադրուելուց և ներկայակցուելուց՝ հնդկա-եվրոպական և հաբեթական, պատմականօրեն մեզ հայտ գալով երկու տարբերակներով՝ «ոստանիկ» բարբառով և «ռամկական»»¹³:

Ըստ Գ. Ղափանցյանի՝ խառնածին՝ հնդեվրոպական և հաբեթական տարրերով ներկայացող լեզուն, ինչպես նշել ենք արդեն, ի սկզբանե գործածական է եղել Հայկական լեռնաշխարհի որոշակի շրջաններում՝ Հայաստանի հարավ-արևմուտքում՝ հետագայում լայն տարածում ստանալով. «...ասիմիլատիվ հոսանքը բնականաբար եղել է հաջորդական, ըստ տեղի, այսինքն մի որևէ գավառ յուրացրել է (ձևափոխելով) հարևան գավառի «հայ լեզուն», իսկ իրենից վերցրել են ուրիշները, նույնպես ձևափոխության ենթարկելով,- նույնը կատարվել և կատարվում է ուրիշ լեզուներում և հենց արդի մեր բարբառներում: Այդ զուտ ժողովրդական և բնական եղանակով նախնական «փռուզիա-հաբեթական» լեզուն ավելի էր հաբեթականանում, այլազան կացություններով հատուկ դառնալով այլևայլ «հայացած» վայրերի, մինչդեռ ազնվականության խավերը (առաջացած Տիգրան Մեծի ժամանակից) ավելի ողջ էին պահում սկզբնական «փռուզիա-հաբեթական» հայ լեզուն,- ի

¹² Գ. Ղափանցյան, *Ստալինյան ուսմունքը լեզվի մասին և հայագիտության մի քանի խնդիրներ*, առանձնատիպ «Լեզվաբանական և հայագիտական հետազոտությունների» հատոր առաջինից, 1951թ., էջ 16-11:

¹³ Գ. Ղափանցյան, *Հայա-Արմենական լեզուախմբի ազգակցական բովանդակությունը*, Ս. Էջմիածին, 1917թ., Արտատպութիւն «Արարատ» ամսագրի 1917թ. համար 2-3-ից, էջ 11:

հարկէ, իրեն զարգացած ձևով (=գրաբարի հին ձևը), որին նպաստում էր և իրենց ուրույն կենցաղավարությունը»¹⁴:

Մեկ այլ ուսումնասիրության մեջ Գ. Ղափանցյանը հայ ժողովրդի ծագման բնօրրանը համարում է Հայասան: Այդ երկրի սահմանների մասին գրում է. “Местоположение страны Хайаса-Аззи нужно приурочить в основном к пространству между верховьями Ефрата (=Кара-су), Чороха и Аракса, иначе говоря, переделаю древней Малой и Высокой Армении”¹⁵: Խեթերենի, հայերենի, վրացերենի բառապաշարում լեզվական ընդհանրությունների առկայությունը, ըստ նրա, վկայել է այն մասին, որ այս երեք ժողովուրդների բնօրրանը եղել է աշխարհագրական միևնույն գոտում. “...с очевидностью доказывают промежуточное местоположение хайасцев между хеттами и грузинами, что также говорит в пользу расположения Хайаса-Аззи на просторах между верхним Ефратом, Чорохом и Пархарскими горами с севера”¹⁶: Կարևոր են նաև Գ. Ղափանցյանի դիտարկումները՝ կապված հայերենի և խուրի-ուրարտական և այլ լեզուների միջև եղած ծագումնաբանական, լեզվական, կառուցվածքային (բառապաշար, քերականություն) ընդհանրությունների մասին: Գ. Ղափանցյանը բազմաթիվ պատմական, լեզվական փաստերի, աշխարհագրական և հնագիտական տվյալների հիման վրա փորձում էր պարզել հայերի և հայերենի գոյացման, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ կարևոր հարցեր՝ նկատի ունենալով Հայաստան-Ազգի երկրի մասին խեթական արձանագրություններում եղած տվյալները: Կատարենք մի քանի մեջբերում. “Армянский язык есть живое детище процесса образования своего народа и в древнейшей стадии своего зачатия несомненно исходит из языка племен Хайасы, родственного протохеттскому и хеттскому, в том числе и иероглифическому хеттскому, затем балайскому, судя по хайасо-балайской этнико-политической участи, и наконец грузинскому, особенно его западным представителям, мегрело-чанским диалектам”¹⁷, նաև այս. “Только ведущие этнические объединения хайасцев, армянов-хурритов и индоевропейцев при действенном (активном) их культурном и политическом возобладании могли образовать армянскую народность и язык, а остальные народы (племена) и языки позже

¹⁴ Գ. Ղափանցյան, *Լեզվի ու նրա դիալեկտիկական զարգացման շուրջը*, Նոր ուղի, 1931, համար 5, էջ 117:

¹⁵ Գր. Капанцян, *Хайаса-Колыбель армян, этногенез армян и их начальная история*, Ереван, 1947, стр. 240.

¹⁶ Գր. Капанцян, *Хайаса-Колыбель армян, этногенез армян и их начальная история*, Ереван, 1947, стр. 242.

¹⁷ Գր. Капанцян, *Хайаса-Колыбель армян, этногенез армян и их начальная история*, Ереван, 1947, стр. 247.

освоенного обширного Урарту поглощались этими новообразовавшимся историческими армянами, варьируя в лучшем случае образование местных армянских диалектов. Равномерной роли и мозаики участия десятков языков и племен фосоударства Урарту не могло быть, ибо они могли только ассимилироваться”¹⁸.

Համաձայն վերոնշյալ դափանցյանական դիտարկումների՝ հայասցիները (հայերը), արմենները և նաիրյան-ուրարտական ցեղերն աստիճանաբար ձուլվում են՝ կազմավորելով հայ ժողովուրդը: Աստիճանաբար նրանց միջև հաստատվում են տնտեսական, քաղաքական, մշակութային լայն կապեր, որոնք ամրապնդում են նրանց լեզվական և տարածքային կապերը: Այդ կապերի շնորհիվ է, որ Արածանի գետի հովտում, Հայկական լեռնաշխարհի կենտրոնական մասերում և Վանա լճի ավազանում ապրող ցեղերը միավորվում են ու ձուլվում: Հայ ժողովրդի կազմավորման գործընթացը հատկապես 5-3-րդ դարերում (Ք.ա.) այնքան է խորանում, որ նախկին ցեղային միությունների միաձուլումից առաջացել էր հայ ժողովուրդը: Գ. Ղափանցյանի՝ հայ ազգի ձևավորման ու կազմավորման վերոնշյալ դիրքորոշումները գիտական շրջանառության մեջ են դրվել 21-րդ դարի հայ պատմագիտական գրականության մեջ: Պատմաբան Ա. Մովսիսյանն իր աշխատություններից մեկում գրում է. «...Հայաստանին տրված հնագույն անվանումները՝ Արատտա-Արարատ/Ուրարատ-Ուրարտու, Ս/Շուրուր-Ս/Շուրարտու-Շուրբիա, Արման (ի/ում)-Արմի/ե-Արմինա-Արմենիա, Հայ (ա)-Հայասա-Հայաստան, իրենց տարբերակներով վկայված են Ք.ա. 3-րդ հազարամյակի առաջին կեսից, երբ, ըստ լեզվաբանության տվյալների, հայերենը դարձել էր ինքնուրույն լեզու, իսկ վաղնջահայերենի կրողները Ք.ա. 3-2-րդ հազարամյակներում բնակվել են Հայկական լեռնաշխարհում»¹⁹:

Գ. Ղափանցյանի բոլոր հնարավոր փորձերը, կարելի է ասել, ձախողվում են հայերենի քերականական կառուցվածքում փոքրասիական տարրեր գտնելու փնտրտուքում: Նա երբևէ չի հրաժարվում իր տեսությունից, սակայն կյանքի վերջին շրջանում նրա եզրակացությունները խուսափողական են դառնում լեզվական փաստերի բացակայության պատճառով: Գ. Ղափանցյանն իր գործունեության վերջին շրջանում հետևողականորեն քննադատել է նրա ֆորմալիստական, իդեալիստական «նոր ուսմունքը»՝ որպես վուլգար մատերիալիստական մի «տեսություն», քանի որ հայերենը համարվում է

¹⁸ **Гр. Капанцян**, *Хайаса-Колыбель армян, этногенез армян и их начальная история*, Ереван, 1947, стр. 247.

¹⁹ **Արտակ Մովսիսյան**, *Հայաստանը Քրիստոսից առաջ երրորդ հազարամյակում* (ըստ գրավոր աղբյուրների), Երևան, 2005, էջ 55:

խառը տիպի լեզու՝ «հաբեթա-հնդեվրոպական»^{*}: Գ. Ղափանցյանը գրել է. «Մենք պետք է քննադատորեն վերանայենք նաև Ն. Մառի հայագիտական ժառանգությանը: հայագետները շահագրգռված են վեր հանելու Ն. Մառի սխալ տեսակետները թե մեր լեզվի և թե մեր պատմության, ճարտարապետության, հնագիտության, ազգագրության, հին գրականության և այլ բնագավառներում»²⁰: Ն. Մառի, հետևապես Գ. Ղափանցյանի տեսության հիմնադրույթները մերժվում են 20-րդ դարի կեսերից սկսած իսպառ, քանի որ լեզվաբանական հետազոտությունները վերջնականապես պարզում են մի քանի փոքրասիական լեզուների (խեթական, քալայերեն, լուվիական, ուրարտերեն և այլն) հնդեվրոպական բնույթը: Ուստի՝ այդ լեզուների և հայերենի հնդեվրոպական ընտանիքից կտրելը և ասիանիկ համարելու տեսակետները պետք է համարել ժամանակավրեպ և հնացած: Օրինակ՝ Գ. Ղափանցյանը փաստարկված ստուգաբանություններով ցույց է տվել հայերեն և ուրարտերեն լեզվական ընդհանրությունները. վիճարկման ենթակա չէ, որ բազմաթիվ աշխարհագրական անուններ նույնությամբ կան հայերենում և ուրարտերենում (պատմալեզվաբանական քննարկման այլ հարց է հայերեն-ուրարտերեն շինծու տարբերակումը, որը, կարծում ենք, դիտավորությամբ շրջանառության մեջ է դրվել 20-րդ դարում ինչ-ինչ քաղաքական ենթատեքստով):

Կարծում ենք, որ Գ. Ղափանցյանի բացահայտումները ոչ թե ցույց են տալիս հայերենի՝ հաբեթական լեզու կամ կովկասյան որևէ լեզվի հետ ցեղակցություն ունենալը, այլ այն, որ հնդեվրոպական ծագման հայերենը որոշակի պատմական էպոխայում դոմինանտ, գերիշխող, հաղթող լեզու է եղել և իր կազմավորման ընթացքում իրեն է ձուլել ցեղակից և ոչ ցեղակից բազմաթիվ լեզուների: Այս դրույթն անձամբ հիմնավորել է Գ. Ղափանցյանը՝ գտնելով, որ հայասացիները, լինելով հաղթող ցեղ հայ ժողովրդի կազմավորմանը մասնակցած ցեղերի մեջ, պահպանում են իրենց ցեղային ինքնանվանումը՝ **խայ/հայ** զուգահեռ արտաբերությամբ, իսկ իրենց երկիրն անվանում են Հայաստան, երկիր, որին օտարները, ինչպես գիտենք, կոչում են Արմենիա:

^{*} Գր. Ղափանցյանի քննադատությունները ուղղված են ընդդեմ հաբեթական լեզվաբանության, որը շրջանառության մեջ է դրել Ն. Մառը՝ որպես նրա «հանճարեղ ստեղծագործություն»: Բուն հաբեթական լեզուներ են համարվում բուն վրացական լեզուները՝ ընկալվելով հաբեթաբանության բուն հիմքը, ապա աբխազերենը, չերքեզերենը, թուշերենը, լեզգիերենը, չեչեներենը: «...հաբեթա-սեմական ազգակցության տարրերը Մառը բացատրում է այդ լեզուների նախկին՝ ազգլուտինատիվ՝ դրության ընդհանրությամբ, որից, իբրև սոցիալապես և հոգեբանորեն արդեն անցնող շրջանից, դրանք ստացել են իրենց հետագա ձևավորումը և դեմքը» (Գ. Ղափանցյան, Հաբեթական լեզվաբանությունը և տեսությունը, Երևան, 1926թ., էջ 11):

²⁰ Գ. Ղափանցյան, *Ստալինյան ուսմունքը լեզվի մասին և հայագիտության մի քանի խնդիրներ*, առանձնատիպ «Լեզվաբանական և հայագիտական հետազոտությունների» հատոր առաջինից, 1951թ., էջ 16-17:

Ավելի ընդհանրական գնահատելու համար պետք է ասել, որ Ն. Մանի և Գ. Ղափանցյանի առաջ քաշած լեզուների խաչավորման տեսությունները հիմնավորող լեզվական փաստերը նուստրատիկ (մերային) լեզվաբանության դրոշմն ու հայեցակետերն են կրում, քանի որ նրանք, ինչպես տեսանք և ինչպես փաստերն են ցույց տալիս, փորձում էին ցույց տալ ոչ ցեղակից և տիպոլոգիապես ոչ համասեռ լեզուների միջև եղած ընդհանրական, ազգակցական խորը կապերը:

Garik Mkrtchyan – Ghapantsyan' theory on the origin of Armenian language. In this article the author presents one of the theories on the origin of Armenian language, which was withdrawn by eminent Armenologist Grigor Ghapantsyan. The latter examined the origin of Armenian language and found linguistic contacts between Armenian and various related and not related Eastern and European languages. G. Ghapantsyan considered Armenian a hybrid Asianic language. Later on this approach has been entirely denied.

Гарик Мкртчян - Капанцянская теория о происхождении армянского языка. В статье автор представляет одну из теорий происхождения армянского языка, автором которой является известный арменовед Григорий Капанцян. Изучая происхождение армянского языка, Капанцян находит лингвистические связи между армянским языком и многими другими восточными и европейскими языками. Капанцян считал армянский язык смешанным, азиатским языком. Позже, эта точка зрения полностью отрицается.